

XURSHIDA SULTANOVA,

Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universiteti Lingvistika (o'zbek tili)
mutaxassisligi magistranti

XURSHID DAVRONNING PRETSEDENT BIRLIKLARDAN FOYDALANISH MAHORATI

Annotatsiya: Ushbu maqolada taniqli publitsist Xurshid Davronning “Uning cholg‘usi yuragi edi...”, “Ustoz ibрати” maqolalari hamda “Umrni ma’noga to‘ldirmoq zavqi”, “Bolalikning oppoq ranglari” nomli suhbatlari lingvokulturologik jihatdan tahlil etilgan. Maqolada lingvokulturologik birlik hisoblangan pretsedent birliklar yuzasidan mavjud nazariy ma’lumotlar tahlil qilingan. Pretsedent birliklar xalq madaniyatini o‘zida aks ettiruvchi birlik hisoblanadi, pretsedent birliklar ilmiy adabiyotlarda intertekstual birliklar ham deb ataladi. Til egalari tafakkurida tayyor holda saqlanadigan va qayta-qayta murojaat qilinadigan maqol, matal va hikmatli so‘zlar intertekstual birliklar sanaladi. Xurshid Davron ham publitsistik asarlarida pretsedent birliklardan nutq talabi bilan unumli foydalanganini ko‘rishimiz mumkin. Xurshid Davronning publitsistik asarlari keng o‘quvchilar ommasiga mo‘ljallanganligi uchun unda xalqchillikni ta’minlash maqsadida xalq maqollaridan foydalanilgan. Natijada publitsistik matnda informativlik va ekspressivlikning yaxlitligi sifatida namoyon bo‘lgani tadqiq qilingan.

Kalit so‘zlar: pretsedent birliklar, intertekstual birliklar, lingvokulturologiya, publitsistika, informativlik, ekspressivlik, maqola, suhbat

Abstract: This article analyzes the articles of the famous publicist Khurshid Davron “His instrument was his heart...”, “The lesson of a teacher”, as well as his conversations “The pleasure of filling life with meaning”, “The white colors of childhood” from a linguocultural perspective. The article analyzes the existing theoretical data on precedent units, which are considered linguocultural units. Precedent units are units that reflect folk culture, precedent units are also called intertextual units in scientific literature. Proverbs, sayings and wise sayings that are readily stored in the minds of language owners and are repeatedly referred to are considered intertextual units. We can see that Khurshid Davron also effectively used precedent units in his publicistic works with the demand of speech. Since Khurshid Davron’s publicistic works are intended for a wide audience, folk proverbs were used in them to ensure their popularity. As a result, the integrity of informativeness and expressiveness in the journalistic text was studied.

Keywords: precedent units, intertextual units, linguoculturology, journalistic, informativeness, expressiveness, article, conversation

Tilga antroposentrik nuqtai nazardan qarash g‘oyasi hozirgi kunda tilshunoslikda bir qator yangi yo‘nalishlarni vujudga keltirdi. Antroposentrik nazariya insonni birinchi o‘ringa qo‘yadi, til esa insonning tavsifiy tuzilishining asosiy qismi hisoblanadi. Inson tafakkuri insonning o‘zi kabi tildan tashqarida mavjud bo‘lmasligi ayon hodisa. Bugungi kunda zamonaviy tilshunoslikda ushbu nazariya doirasida tashkil topgan yangi yo‘nalislardan biri lingvokulturologiyadir. Lingvokulturologiya insonni va uning tilini madaniyat tarkibida o‘rganadi. Lingvokulturologiya tilni madaniy fenomen sifatida tadqiq qiladi. Bu esa olamni milliy til

oynasi ortidan ko‘rish demakdir. Ushbu jarayonda til alohida milliy ichki dunyosi ifodasi sifatida ko‘zga tashlanadi [1.2017.12]. Lingvokulturologiya tilshunoslikning mustaqil yo‘nalishi sifatida XX asrning 90- yillarida vujudga keldi. Tilshunos Sh.Usmanova o‘zining lingvokulturologiyaga bag‘ishlangan tadqiqotida “lingvokulturologiya” (lot. lingua “til”, cultus “hurmat qilish, ta’zim qilish”; yunon. “ilm-fan”) termini V.N.Teliya rahbarligidagi Moskva frazeologik maktabi tomonidan olib borilgan izlanishlar bilan bog‘liq ravishda paydo bo‘lganligini qayd etadi [3.2019.16]. Lingvokulturologiyaning predmeti o‘zaro doimiy aloqada bo‘lgan til va madaniyat hisoblanadi. Lingvokulturologiya madaniyatshunoslik va tilshunoslik sohalari kesishgan nuqtada paydo bo‘lgan. Lingvokulturologiya madaniyat va tilning o‘zaro ta’sirini, aloqasini, tilda aks etgan xalq madaniyatining turli ko‘rinishlarini tadqiq etadi. Lingvokulturologiyaning o‘rganish obyekti lingvokulturologik birliklar hisoblanadi. Bunday birliklar qatoriga tilning paremiologik fondi, tilning frazeologik fondi, mifologik til birliklari, pretsedent birliklar, realiya, muqobilsiz leksika, ramz va stereotiplar, lakunalar hamda metaforalar kiradi. Biz Xurshid Davron publitsistikasini lingvokulturologik jihatdan tadqiq qilishdan ko‘zlagan asosiy maqsad shundan iboratki, muallifning maqola, esse va suhbatlarida qo‘llagan pretsedent birliklar publitsistik matnning ta’sirchanligi, ifodaliligi hamda badiiy estetik qiymatini oshirish uchun xizmat qilayotganligini ko‘rsatib berishdir.

O‘zbek tilshunosi D.Xudoyberganova dissertatsiyasida intertekstuallikni pretsedent birliklar bilan bog‘lab, pretsedent matnlarni intertekstuallikni hosil qiluvchi vosita deya e’tirof etadi [4.2010.89]. Keyinroq olim “Matnning antroposentrik tadqiqi” nomli monografiyasining 4-bobida pretsedent birliklarning matn yaratilishidagi o‘rni haqida so‘z yuritib, pretsedent termini dastlab Y.N.Karaulovning maqolasida qo‘llanganini qayd etadi hamda rus tilshunoslari Y.N. Karaulov, V.V. Krasnix, V. Maslovalarning fikrlarini umimlashtirib, bunday birliklarning pretsedent nomlar, pretsedent jumlar, pretsedent matnlar kabi turlari ajratilishini tavsiflaydi [5.2013.88]. D.Nasriyeva o‘z tadqiqotida pretsedent matnlarni jahon tilshunoslari ham (R.Bart, N.Orlova) o‘zbek tilshunoslari ham (D.Xudoyberganova M.Yo‘ldoshev talqiniga tayanib) intertekst deb ataganlarini qayd etadi. [6.2024. 27]

Tilshunos M.F.Xomidova “Badiiy matn persepsiyasida intertekstuallik” mavzusidagi doktorlik dissertatsiyasida intertekstuallikni jahon tilshunosligidagi tasnifiga to‘xtalib o‘tadi. Xususan, L.Dellenbax va P.V.Xevellar intertekstuallik tamoyilini matnning ichki diskursi deb atashganini, bu an‘ana g‘arb va rus tilshunosligida olimlar tomonidan davom ettirilgani haqida yozadi [7.2021.27]. Demak, matn tarkibida kelgan har qanday boshqa matn asosiy matnga singib, aralashib ketib, lingvistik belgi sifatida matnga ham, voqelikka ham daxldor hodisa sanaladi. Keltirilgan ta’riflardan ko‘rinadiki, pretsedent matn, pretsedent jumla, pretsedent nom va b. intertekstuallik bilan bir qatorda turuvchi hodisa hisoblanadi. V.Krasnix pretsedent matnlarni ijtimoiy, milliy hamda universal turlariga ajratish fikrini ilgari surgan [5.2013.89].

M. Yo‘ldoshev badiiy matnning lingvopoetik tadqiqiga bag‘ishlangan dissertatsiyasida intertekstuallikka ta’rif berar ekan, “muayyan badiiy matn tarkibida o‘zga matnlarga daxldor unsurlarning mavjudligi shu matnning intertekstualligi” ekanligini qayd etadi [9.2009]. Fikrlardan anglashiladiki, matn tarkibida ma’lum nutq egalari uchun muhim, taniqli va tanish bo‘lgan maxsus matnlarni qo‘llash pretsedentlik sanaladi.

60-yillar tadqiqotlarida “intertekstuallik” atamasi paydo bo‘la boshladi. Aslida ushbu atama talmeh san’atining zamonaviy ko‘rinishi sifatida maydonga chiqdi desak yanglishmaymiz. N.Mirhaydarov o‘zining “Интертекстуальные элементы, их функции в тексте” maqolasida Y. Lotmanning “intertekstuallik bir vaqtning o‘zida “matndagi matn” muammosi sifatida tushuniladi” degan fikrlarini keltirib o‘tadi [10.2014. 38]. Intertekstuallik matn ichida o‘zga matn elementlarining mavjud bo‘lishi yoxud kichik matnlarning butun birlik sifatida kelishi hamda ularning muallif-resipient uchun umumiy bo‘lgan, ya’ni avvaldan mavjud bilimlarni, ma’lumotlarni yodga solish orqali yangi matnning ekspressivligini oshirishi tushuniladi. Natijada matn qabul qiluvchi

uchun matnning idroki osonlashadi, yangi matn avvaldan ma'lum bo'lgan boshqa matndagi voqea-hodisa, ma'no-mazmunning o'quvchi ongida shakllangan obrazli ko'rinishi orqali batafsilroq namoyon bo'ladi.

Intertekstuallik atamasi birinchi bo'lib 1967-yilda fransuz olimasi Y.Kristeva tomonidan "Baxtin, so'z, dialog va roman" risolasida ilmiy termin sifatida ishlatilgan. Olima intertekstuallik hodisasi asosan ilmiy va badiiy matnda uchrashini ta'kidlab, ko'proq badiiy matnda intertekstuallik tamoyiliga urg'u beradi [7.2021.13]. Intertekstuallik deganda matn ma'nosining boshqa matn orqali shakllanishini tushunishimiz mumkin. So'nggi yillarda yaratilgan ishlarda intertekstuallik kategoriyasi faqat badiiy matnga daxldor emasligi isbotlandi. Ilmiy matnlardagi intertekstuallikni Mixaylova, Suprun, Chernyavskaya, Jakobs kabilar, publitsistik uslub matnlaridagi intertekstuallikni Zemskaya, Sandalova, Suprun, Uskova, Janich, Ropier, Troschina, ish matnlarida Suprun, shuningdek, siyosiy, yumoristik, pedagogik va diniy diskursda ham intertekstuallik elementlari yaqqol namoyon bo'lishini turli mualliflar o'rgangan [8.2019.309].

Mumtoz adabiyotimizdagi "talmeh", "irsoli masal", "nazira" kabi badiiy san'at turlari intertekstuallikning ko'rinishlaridir. Ushbu badiiy san'at turlarining badiiy asarlarni anglashda bajaragan vazifasi ham bugungi kunda intertekstuallik tamoyiliga aynan mosdir. Shu o'rinda intertekstuallikni madaniy birlik sifatida Qur'on va hadislar, rivoyat, matal va maqollar, xalq og'zaki ijodi namunalaridan unumli foydalanishda ko'rishimiz mumkin.

Tilshunosligimizda ushbu hodisa bugungi kungacha bir qator yozuvchi, shoirlarning ijodi misolida tadqiq qilinganligi ma'lum. Xurshid Davron asarlari ham lingvokulturologik, pragmatik hamda psixolingvistik jihatdan tadqiq qilingan [11,12.2024]. Ammo ijodkorning publitsistik asarlari hali lingvokulturologik jihatdan o'rganilmagan. Shu boisdan tadqiqotimizda muallifning bir necha maqola, esse va suhbatlarini tahlilga tortishni maqsad qildik.

Barcha buyuk so'z san'atkorlari kabi Xurshid Davron ham publitsistik asarlarida pretседent birliklardan nutq talabi bilan unumli foydalanganini ko'rishimiz mumkin. Xurshid Davronning publitsistik asarlari keng o'quvchilar ommasiga mo'ljallanganligi uchun unda xalqchilikni ta'minlash maqsadida xalq maqollaridan foydalanilgan. Natijada publitsistik matnda informativlik va ekspressivlikning yaxlitligi sifatida namoyon bo'lgan.

Quyida publitsist Xurshid Davron asarlarida qo'llangan pretседent birliklarning til xususiyatlari xususida to'xtalamiz: *"Nima bo'ldi-yu, novdasi gilosnikiga sal-pal o'xshab ketgani uchunmi, bilmayman, mana shu sassiq daraxtni gilos bilan payvand qilish fikri tug'ilib qoldi. Buni qarang-ki, payvand tutib, bir yil ichida bo'yi ikki metrdan ziyod bo'lib, hosil qildi. Bahor ketib, yoz avjiga kirgan paytda katta-katta mevasi qizardi. Ammo, uni yeb bo'lmasdi, juda bemaza edi. Bu tajribamni kuzatib yurgan kamgap otam, boshini chayqab "Qazisan, qartasan, asli naslingga tortasan", – deganlarini hali-hanuz eslab yuraman"* [13].

Til egalari tafakkurida tayyor holda saqlanadigan va qayta-qayta murojaat qilinadigan maqol, matal va hikmatli so'zlar intertekstual birliklar sanaladi. Ushbu matnda qo'llangan *"Qazisan, qartasan, asli naslingga tortasan"* maqoli intertekst sifatida qo'llangan bo'lib, muallifning ifodalayotgan fikrining ta'sirchanligini oshirishga xizmat qilmoqda. Adib "Bolalikning oppoq ranglari" nomli maqolasida bolaligi haqida eslab, otasining bog' bilan uzumga ishqiboz ekanligini, otasidan o'tganmi adib ham bolaligidan daraxtga, boqqa mehri baland bo'lganligini aytadi. Otaning tilidan aytilgan mazkur barqaror birikma matn mazmunini yanada chuqurroq anglashga xizmat qilgan.

Sh. Shomaqsudovning "Ma'nolar maxzani" nomli kitobida matnda keltirilgan maqol majoziy holda salbiy ma'no ifodalashi qayd etilgan, ya'ni "yomondan tug'ilgan, yomonlar davrasidan chiqqan odam ming yaxshi bo'lib ketgani bilan baribir asli zotiga tortadi" ma'nosini ifodalashi qayd etilgan [2.2001.408]. Kitobda maqolning ma'nodoshlari ham berilgan. Ular orasida "Olmadan bodom bo'lmas" yoki "Olmaning tagiga olma tushadi" kabi variantlari matnda qo'llangan maqolning mazmuniga nisbatan yaqin turadi. Ushbu pretседent birlikni qo'llash orqali muallif ko'p hol-

larda farzand ota-ona kasbining davomchisi bo'lishi mumkinligini, yoyinki uyda otasining tutumini ko'rib katta bo'lgan farzand kun kelib o'zi ham oilani shunday boshqarishini ifodalamoqda.

Xuddi shu maqolada qo'llangan yana boshqa misollar tahliliga to'xtalsak: *“Mening nazarimda, asl ijodkor aql hassasiga tayangan, ammo bolalikning qo'llarini qo'yib yubormagan insondir. Donishmand Chingiz Aytmatov “Yuragida bolaligini saqlay olgan ijodkorgina iste'dodlidir”, – degan edi. Demak, kattalarday yashab, boladay yozish degan tushunchani, ijodkor umri davomida orttirgan tajribasi bilan bolalarga xos soddalik, beg'uborlik va mehrni uyg'un eta olish deb tushunish kerak. Aql – tajriba mahsuli. Faqat aqlga ishongan ijodkor baribir mag'lub bo'ladi. Mehr esa ilohiy tuyg'u. Mehr avvaldan muhabbatning onasi, iste'dodning quvvati. Mehrning ildizi esa bolaligimizda, umrimizning beg'ubor faslida. Uni yo'qotib qo'yishdan asrasin. Mabodo, yo'qotib qo'yilsa, yuzsizlikka, xiyonatga, imonsizlikka va so'zfurushlikka yo'l ochiladi.”*[13]

M.F.Xomidova intertekstuallikka bag'ishlangan doktorlik dissertatsiyasida o'zbek badiiy matnlarida uchraydigan intertekstlarni shakliy jihatdan quyidagicha tasnif qiladi: allyuziya, reministsensiya, sarlavha, epigrafi, iqtibos (havola, sitata), parodiya [7.2021.37]. Demak, matnda qo'llangan Chingiz Aytmatovdan olingan iqtibos ham intertekst sanaladi. Ushbu iqtibos bilan oldindan tanish bo'lgan o'quvchi ongida Xurshid Davron ifodalayotgan fikr yanada aniq va tushunarli tarzda gavdalanadi. Muallif asl ijodkor aql hassasiga tayanishini, ammo bolalikning qo'llarini qo'yib yubormagan inson bo'lishi kerakligini aytib, fikrini yanada asoslash uchun mashhur qirg'iz yozuvchisi Ch.Aytmatovning fikrini keltiradi.

Adibning “Ustoz ibрати” nomli maqolasida *“Sholining orqasidan kurmak ham suv ichadi”* maqolini so'z birikmasi tarzida qo'llaydi: *“1992-yilning bahorida, may oyida Turkiyada bordik. Bizni ilk marta o'tkazilgan turkchada ijod qiladigan shoirlarning birinchi xalqaro anjumaniga taklif etishgan edi. Uch-to'rt kun Istanbulda turganda, Erkin akaning tashrifini eshitgan hijratdagi vatandoshlarimiz biz turgan mehmonxona yopirilib kelishdi, desam, lof qilmayman. Yillar davomida ona yurtidan judo yashagan bu insonlar vatanni sog'inganda “O'zbekim” ni o'qib, ovunganlarini, bo'zlab yig'laganlarini aytdilar. Erkin akani mehmonga chorlaganlarning sanog'i yo'q edi. Sholini ketidan suv ichgan kurmak – men ham izzatdaman. Har kuni hali dengiz bo'yida, hali bog'u bo'stonda, hali ertaklardagidek chiroyli mehmonxona ziyofatxonasida to'rda o'tiraman.”*[14]. Adib ustoz ijodkor Erkin Vohidov bilan safarda kechirgan voqealarni hikoya qilib berar ekan, ustoz orqasidan har kuni u ham izzatdaligini o'zbek xalq maqoli orqali ifodalaydi. Bu maqol bir odam bir odam tufayli, uning bahonasida bir nimadan bahramand bo'lib qolsa, undan foydalanib, manfaat ko'rsa yo jiddiy, yo hazilomuz tarzida aytiladi [2.2001.370]. Xurshid Davron ham Erkin Vohidovning muxlislari butun dunyo bo'ylab tarqalganini, u kishini Turkiyada ham izzat-ikrom bilan kutib olganlarini, ustoz bilan safardosh bo'lgan adib ham ustoz qatorida ko'riganligini matnda qo'llangan maqol orqali ifodalaganligini ko'rishimiz mumkin.

Yana pretsedent birliklar tahliliga to'xtalamiz: *“Insonning kimligini safarda bilasan, degan naql bor. Darhaqiqat, ikki haftalik safar davomida Erkin aka yonida yurish, bir xonada turish imkoniyati ustozning qanchalik bag'rikeng, mehrli va ko'nglida mudom yaxshilik gavhari jilvalangan Inson ekanini inkishof etdi. Uni yaqindan bildim. Bilib, shu insonga ozgina bo'lsa-da o'xshashga intilib yashadim.”*[14]. Adib o'z asarlarida har bir maqol, matal va hikmatli so'zlarni ma'lum bir maqsadda qo'llaydi va ularning izohini ham ketma-ketlikda berib boradi. Ushbu holatni yuqorida keltirilgan matnda uchratishimiz mumkin. Publitsistik uslub ham badiiy, ham rasmiy uslub elementlaridan unumli va keng foydalana olish imkoniyatining mavjudligi bilan boshqa uslublardan farqlanadi. Muallif ushbu imkoniyatdan foydalangan holda publitsistik matnning badiiyligini ta'minlovchi barqaror birikmani qo'llab, fikr ta'sirchanligiga erishgan.

Maqola so'ngida Erkin Vohidovga ta'rif berar ekan, adib intertekst sifatida mashhur hind yozuvchisi Rabindranath Txakurning she'rini keltiradi: *“Hind xalqining donishmand farzandi Rabindranath Txakur bir she'rida yozadi:*

Har millatning qo'lida
Yonib turar bir chiroq,
Shu chiroqni avaylab
Sen dunyoni ro'shno et...

Erkin Vohidov dunyodan zulmatni quvgan buyuk shoirlar safida o'zbek chirog'ini baland ko'tarib borayotgan ziyokordir." [14]. Iqtibos publitsistik matn mazmunining ifodaliligini oshirishga xizmat qilgan hamda matnning badiiy estetik qiymatini ta'minlagan. Muallif Erkin Vohidov bilan kechgan Turkiya safari taassurotlari bilan bo'lishar ekan, ustozning insoniyligini, yuksak ma'naviyat sohibi ekanligini, millat ziyokori ekanligini ifodalash uchun Txakurga murojaat qiladi. O'quvchi Txokurdan olingan ushbu parcha bilan tanish bo'lsa, Xurshid Davron yetkazmoqchi bo'lgan mazmunni yaxshi anglaydi. Mana shu o'rinda intertekstuallikni matn mazmunining anglanishiga ta'siri namoyon bo'ladi.

"Ma'naviy hayot" jurnalining 2023-yil 1-sonida Xurshid Davron bilan suhbat berilgan. Mazkur suhbat matnida emotsionallikni yuzaga keltirish uchun pretsedent birliklardan o'rinli foydalanilganini ko'rishimiz mumkin: *"Dunyoni ma'naviy qashshoqlikka yetaklab borayotgan, fikrlovchi insonni emas, tomosha va maishatga o'ch iste'molchilar qavmini shakllantirish jarayoni salkam bir asrdan buyon davom etmoqda. Bundan yetmish yilcha avval amerikalik adib Eyn Rend xonim "Davlat tabiati" falsafiy badiasida bugun dunyoni o'rgimchak to'riday qamrab olayotgan bu tajovuzkor kuchlar haqida shunday yozgan edi: "Ularning maqsadi insonni fikrsiz qulga aylantirish yoki uning mehnati samarasini tortib olish, erkin tafakkur qilishdan mahrum etish yoki aqlga zid harakatlarga undashdan iborat. Ularning maqsadi o'zlari yaratgan qonunlar bilan insonning tabiiy talab-ehtiyojlari o'rtasida qarama-qarshilik keltirib chiqarishdan iborat. Ularning maqsadi jinoyatchilar to'dasi boshqaradigan yoki olomon hukmron bo'lgan jamiyatlar yaratish va ularni o'zlarining g'arazli rejalariga xizmat qildirish. Barcha insoniy qadriyatlarni nobud qiladigan, odamlarni robotga aylantiradigan bunday jamiyatlar faoliyati alal oqibat insoniyatni ham nobud etadi"* [15]. Jurnalistning ma'naviyat va qadriyatlarga tahdidlar ko'payib borayotganligi, bu borada qanday ishlar qilish lozimligi haqidagi savoliga javob berar ekan, adib o'z fikrini asoslash uchun amerikalik adibning badiasidan parcha keltiradi. Avvaldan mavjud bu iqtibosni matnga kiritish orqali adib publitsistik matn ta'sirchanligini oshirishga, fikrini dalillashga erishganligini ko'rishimiz mumkin.

Pretsedent birliklar ichida pretsedent nomlar ham alohida o'rin egallaydi. Muallif millatimizning buyuk daholari fikrlarini ularning nomlari bilan bir qatorda berib, matnning emotsional-ekspressivligini ta'minlagan: *"Biz qalin qor bosgan dovondan o'tmoqdamiz. Ne-ne azamat insonlar farog'atni unutib, "qor tepib" ortdagilar uchun yo'l ochib bormoqda. Bu sinov dovonda har birimizdan, millatimiz va nasl-nasabimizdan qat'i nazar, hamjihat va hammaslak bo'lib harakat qilish talab etiladi. Har birimiz ongimizga murojaat qilaylik, biz ona vatanimiz uchun hal qiluvchi pallada qay jabhada turibmiz: qalin qorni tepib yo'l ochayotganlar orasidamizmi yoki bu yurt tashvishlaridan xoli kimsalardek tayyor tepilgan va bosilgan yo'ldan boshimizni quyi solib bormoqdamizmi? Bugun ham Mirzo Bobur yozganidek, mahal ul emaskim, "kishiga taklif va zo're qililg'ay, har kimning himmat va jur'ati bo'lsa bundoq ishlarni o'zi tilab qilur". Xalqning yakdilligi haqidagi savolingizga javob berishdan oldin shuncha gapni aytishimning sababi bitta: xalq va millatni faqatgina kuchli, komil shaxslar birlashtira oladi. Buyuk bobomiz hazrat Mir Ali-sheer Navoiy "Elga qo'shulg'on esh topti" deb nasihat aytgan. Demak, hammaslak bo'lgan xalq yashagan yurt ravnaq topadi va kelajagi porloq bo'ladi."* [15]

Publitsist xalqning yakdilligi haqida berilgan savolga javob berar ekan, bu borada Zahiriddin Muhammad Bobur va Alisher Navoiyga murojaat qilib, millatni hamjihat va hammaslak bo'lishga chorlaydi. Ota-bobolar o'zlarining ko'pdan-ko'p maqollarida shaxsga jamiyatning, el-yurtning qanchalar qadr-qimmatli, qudratli ekanligini uqtirib, u bilan birga bo'lish, unga xizmat qilish

zarurligini uqtirganlar. Navoiy tilidan aytilgan ushbu maqol bugungi kunda “Elga qo‘shilsang er bo‘lasan, ajralsang yer bo‘lasan”, “Elga qo‘shilgan oroyish topar” kabi bir qator ko‘rinishlariga ega [2.2001.374]. Xurshid Davron Navoiy nutqida qo‘llangan barqaror birikmadan xulosa o‘rnida mohirlik bilan foydalanganki, natijada maqol publitsistik matnning umumiy ruhiga tamomila mos va shu ruhni ochib berish uchun to‘lig‘icha xizmat qilgan.

Intertekstuallikning ko‘rinishlaridan biri bu sarlavhadir. Publitsistik matnlarda sarlavha-intertekst sifatida maqollarning bir qismi, mashhur asar yoki uning qahramonlari nomi hamda she‘riy matnlarnig misralaridan foydalaniladi. Ular muallifning badiiy niyatini ifodalaydi, matn qurilishidagi o‘ziga xoslikni ta‘minlaydi. Xurshid Davron taniqli rassom Isfandiyor Haydarovga bag‘ishlangan “Musavvir bo‘lmoq ersang...” nomli essesiga mashhur fransuz rassomi, haykaltarosh Anri Matisning hikmatli so‘zini sarlavha sifatida olgan: “Anri Matis *“Musavvir bo‘lishni istasang, tilingni sug‘urib ol” degan edi. Isfandiyor Haydarov ana shunday tilini sug‘urib olgan, yurak na‘ralarini bo‘yoqlarga ortmoqlagan musavvir.*” Adib rassom asarlariga boqarkan, hayratda qoladi. Esse davomida rassomning bir qator san‘at asarlarini tavsiflab beradi. So‘ngso‘z o‘rnida esa fikrlarining dalili sifatida yuqoridagi iqtibosni keltiradi. Muallif haqiqiy rassom chizgan asarlari orqali so‘zlashini, asarlari uning kim ekanligini bildirishini havolani izohlash orqali ifodalagan.

Publitsist “Uning cholg‘usi yuragi edi...” nomli maqolasida buyuk ispan shoiri Federiko Lorca va Lorkani ilk marotaba o‘zbek tiliga tarjima qilgan Shavkat Rahmon haqida yozar ekan, ikki buyuk shoirning qalban yaqinligini, ularning she‘r va shoirlik mas‘uliyati bobidagi e‘tiqodlari hamohang ekanligini qayd etadi. Ispan va o‘zbek shoirlariga bo‘lgan hurmatini nemis yozuvchisi Hyote misrasi bilan ifodalaydi: “**O‘lsang hamki, yasha!**” degan ekan **Hyote**. *Buyuklar uchun aytilgan bu gap. Federiko Lorca va Shavkat Rahmon uchun ham aytilgan.*” [16] Ayni zamonamizda Federiko Lorca va Shavkat Rahmon ham olamdan ko‘z yumgan. Ammo muallif bu ikki buyuk ijodkor oramizda yo‘q bo‘lsa-da, ammo asarlari, she‘rlari orqali qalblarda umrbod yashashiga ishonchini iqtibos orqali namoyon etgan.

Xuddi shunday iqtibos ijodkorning bir suhbatida intertekstuallikni yuzaga keltirgan:

– Xurshid aka, avvalo ma‘naviyat tushunchasiga lo‘nda izoh bersangiz...

– Siz o‘zbek xalqi, yurtimizdagi ko‘plab qardosh millatlar, ularning turmushi, o‘y-fikrlari, top-gani-yu yo‘qotganlari, bu yurt, undagi odamlarning hayoti, hayotiki, risoladagidek hayoti haqida bir og‘iz so‘z bilan izoh berishimni aytayapsiz. Ya‘ni, ilojisiz narsani so‘rayapsiz... Menga qarata “Xurshid aka, ismingiz nima edi, kasbingiz qanaqa kasb?” degan bilan barobar murakkab savol bu... Chunki ma‘naviyat insonning, Olloh aziz qilgan yaratilgan boru yo‘g‘i, inson tanasini tutib turuvchi suyaklar va paylar qanday haq-rost bo‘lsa, insoniy qiyofani tutib turuvchi narsa ham shu ma‘naviyat! **Onore de Balzak** “XIX asr fransuz yozuvchilariga maktub”ida **Russoning** bir hayqirig‘ini keltiradi: “**Ma‘naviyat! Ma‘naviyat! Ma‘naviyat!**”. Uyg‘onish davrining ulug‘ ovozi edi bu! Buni eslashdan muddao shuki, ma‘naviyat so‘zi, tushunchasi qachon eng qimmat, eng qadrli boylikka aylansa, qayerda uning nufuzi o‘z o‘rniga qo‘yilsa, shu zamon va shu makonda xudo xohlagan, bandasi orzu qilgan muhit yaraladi. Odam orzu qilgan narsasiga doim yetolmaganidek, sof ma‘naviy muhit hukmron bo‘lgan davrlar ham doim barqaror bo‘larmaydi.” [15] Matn ichida matn ko‘rinishida qo‘llangan ushbu intertekst adib aytmoqchi bo‘lgan fikrda aniqlikni, ifodali-likni, badiiylilikni ta‘minlashga xizmat qilgan.

Pretsedent birliklar pretsedent matnlar, pretsedent jumlar, pretsedent nomlar kabi ko‘rinishlarga ega. Bunday birliklar ichida pretsedent nomlar alohidalik kasb etadi. Aytish mumkinki, bu hodisa mumtoz adabiyotimizdagi talmeh san‘atiga juda o‘xshaydi, ya‘ni mashhur shaxslar nomini keltirish orqali biror voqeaga ishora qilish matn ta‘sirchanligini oshirishga xizmat qiladi. Xurshid Davron publitsistik asarlarida ham bir necha pretsedent nomlarga ishora mavjud bo‘lib, ularning tahliliga to‘xtalamiz: “Ustoz tushunchasi, mening nazarimda, eng avvalo, ibrat tushunchasi bilan bog‘liq bo‘lsa kerak. Til va so‘zga mas‘uliyat ibrat, millat va vatan taqdiridagi muhim masalada yondashuv ibrat. **Mahmudxo‘ja Behbudiy, Abdurauf Fitrat, Abdulla Qodiriy, Munavvar Qori,**

Abdulhamid Cho'lpandan biz ijodkor ahliga eng avvalo ana shu Ibrat qolgan. Shu ma'noda, men Erkin Vohidov ibratidan millatni, milliy o'zlikni qadrlashni, mumtoz adabiyotga muhabbatni, uni idrok etmakni o'rgandim va hamon o'rganyapman."[14]

Pretsedent nomlarning matndagi muhim psixolingvistik xususiyati shundan iboratki, ular matn o'quvchisi ongida nomatniy ma'no, ya'ni matnga doir, lekin uning verbal tuzilishiga kirmagan qo'shimcha ma'lumotlar aktuallashuvini taqozo etadi. O'quvchi bunda nomatniy ma'noning matnning pragmatik tuzilishidagi ahamiyatini ham bilishi muhimdir [5.2013.93]. Ustoz Erkin Vohidov haqida yozilgan ushbu maqolada adib ustoz tushunchasini izohlar ekan, avvalo, uni ibrat tushunchasi bilan bog'laydi hamda millatimiz jadidlari Behbudiy, Fitrat, Qodiriy, Munavvar Qori, Cho'lponlarning nomini tilga olib, Erkin Vohidovni ular qatorida sanab, ustozning o'rnak bo'ladigan ibrat qoldirganini aytib o'tadi. Matnda jadidlar nomi ishora sifatida qo'llanib, o'quvchi ongida jadidlarning Vatanimiz kelajagi uchun qo'shgan hissalarini, ta'limda ular olib borgan islohotlari gavdalanadi. Natijada ulardan qolgan buyuk ibrat barcha uchun namuna sifatida ko'rsatiladi.

*"Toshkentga ilk kelgan yilim meni Erkin Vohidovning **"Yoshlik devoni"** kutib olgan edi. Toshkent universiteti oldidagi imtihonga hozirlik ko'rayotgan har ikki yoshning qo'lida shu kitobni ko'rardim. Kitob satrlari chor atrofimda jaranglab turardi. Endi bir-biri tanishayotgan yosh shoir-lar gapni shu kitobdan boshlar, **"O'zbekim"**ni biri boshlab, ikkinchi, uchinchisi davom etardi. **"Yoshlik devoni"** Toshkentni, O'zbekistonni zabt eta boshlagan edi.*"

Maqolada ta'sirchanlikka erishish uchun toponimlardan ham unumli foydalangan. Muallif 1969-yili Toshkent universiteti-ning jurnalistika fakultetini tamomlagan. Ayni shu yillari Erkin Vohidovning **"O'zbekim"** qasidasi va **"Yoshlik devoni"** kitobi nashrdan chiqqan, muxlislar qo'lidan tushmayotgan kitob edi. Xurshid Davron 2015-yilda yozilgan ushbu maqolasida 1969-yildagi adabiy jarayonga ishora qilganligini ko'rishimiz mumkin.

Publitsistning **"Bolalikning oppoq ranglari"** nomli maqolasida ham pretsedent nomlarni uchratishimiz mumkin: *"Xolam qo'lidagi qog'ozlardan birini ko'rsatib: **"Lekin, mana bunaqa she'rlar yozma"**, – dedi jiddiy. Men **"qaysi she'r ekan"** degancha qog'ozga tikildim. Go'ri Mirga bag'ishlangan she'r ekan. Esimda qolgan satrlari:*

***Go'ri Mir** gumbazi bor,*

***Samarqand** o'rtasida.*

*Unda **Amir Temur** yotar*

Bolalari o'rtasida.

*Bugun o'sha paytdagi she'rlarimni naqadar jo'n, ibtidoiy bo'lganini bilaman. Ammo o'sha paytlarda men hali Amir Temur haqida yozish mumkin emasligini bilmasdim. Ilk she'rlarim **Samarqand, Registon, Shohizinda** haqida edi. Men Subuha xolamdan **"Nega bunday she'rlar yozish mumkin emas?"** – deb ham so'ramadim. Xolam ham **"Bunaqa she'rlar yozma"** – deyishdan ortiq bir so'z aytmedi. Yuqorida yozganimdek, bobom Vafoxo'ja Maxsum **30-yillarda qirg'inbarot etilgani** tufayli buvim – Latofat bibi, onam, xolalarim va tog'alarim qanday dahshatli kunlarni boshlaridan kechirganlarini mana endi bilaman.*"[13]

Ushbu matnda **Samarqand, Registon, Shohizinda** toponimlari, shuningdek **Amir Temur** tarixiy allyuziv nomi hamda 30-yillardagi qirg'inbarot hodisalar intertekst sifatida matnga obrazlilik, tasviriylik bag'ishlagan. Ma'lumki, 1930-yillarda ko'plab o'zbek ziyolilari, jadidlari hamda ma'rifatparvarlari qatag'on qurboni bo'lganlar. Muallifning bolaligi 50-60-yillarga to'g'ri kelganini hisobga olsak, o'sha davrlarda buyuk ajdodlarimiz haqida yozish, ularning nomi tilga olish qat'iy taqiqlangan edi. Lekin Xurshid Davron bu shavkatli insonga bo'lgan mehr-muhabbati, Samarqanddagi ulkan qadimiy minoralaru obidalarga boqib bolalarcha hayrati bilan ushbu she'rni yozganligini aytadi. Yuqorida qayd etilgan pretsedent birliklar publitsistik matnda aniqlikni, ta'sirchanlikni ta'minlagan. Xususan tarixiy toponimlar, antroponimlardan intertekstuallikka manba sifatida foydalanilgan. Bunday birliklar millat tarixini o'zida aks ettirganligi bilan qadrlidir.

Pretsedent nomlar, pretsedent jumlar, pretsedent matnlar o'quvchini lisoniy xotirasida mavjud kognitiv, madaniy bilimlarning tafakkurda gavdalanishiga sabab bo'ladi. Keyingi yillarda yaratilayotgan asarlarda bunday birliklarning ko'pligi ularni intertekstuallik tamoyili asosida tahlil qilish lozimligini bildiradi. Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash joizki, pretsedent birliklar nafaqat badiiy matnning, balki publitsistik matnning estetik ta'sirini oshirish, uning badiiylik qiymatini yana ham kuchaytirish uchun xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Саидова М., Кўзиев У. Лингвокультурология. Услубий кўлланма. Наманган – 2017.
 2. Шомақсудов Ш, Шораҳмедов Ш. Маънолар маҳзани. – Тошкент: Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси Давлат илмий нашриёти, 2001.
 3. Usmanova Sh. Lingkulturologiya. Darslik. T. – 2019.
 4. Худойберганова Д. Бадий матннинг антропоцентрик тадқиқи. Фил. фан. докт. дисс. – Т., 2010.
 5. Худойберганова Д. Матннинг антропоцентрик тадқиқи. – Тошкент: Фан, 2013.
 6. Nasriyeva.D. Badiiy diskurs: lingvokognitiv va lingvokulturologik yondashuv (Isajon Sulton asarlari misolida). Filol. fan. bo'yicha falsafa dokt. diss.avtoref. – Toshkent. 2024.
 7. Хомидова. М. Бадий матн перцепциясида интертекстуаллик. Филол.фан.бўйича фалсафа докт...дисс. – Тошкент. 2021.
 8. Xomidova M.F. Intertekstuallik va badiiy tarjima. Maqola. NamDU ilmiy axborotnomasi. 2019 yil 6-son. – B. 309.
 9. Ёулдашев М.М. Бадий матннинг лингвопоэтик тадқиқи: Филол.фан.д-ри... дисс. – Тошкент, 2009.
 10. Мирхайдарова.Н.Х. Интертекстуальные элементы, их функции в тексте Гулистон Давлат Университети Ахборотномаси, 2014. № 4. – С. 38.
 11. Sultanova X. Xurshid Davron ijodida intertekstuallik. "O'zbek tili taraqqiyoti va xalqaro hamkorlik masalalari" mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. Toshkent, 2024. – B. 818-824.
 12. Sultanova.X.U. Xurshid Davron ijodida deysisning ifodalanishi. Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari. Samarqand, 2024. – B. 52-57.
- <https://kh-davron.uz/ijod/maqolalar/bolalikning-oppoq-ranglari-xurshid-davron-bilan-suhbat.html>
- <https://kh-davron.uz/ijod/maqolalar/xurshid-davron-ustoz-ibrati.html>
- <https://kh-davron.uz/ijod/maqolalar/umrni-manoga-xurshid-davron.html>
- <https://kh-davron.uz/ijod/maqolalar/xurshid-davron-uning-cholgusi-yuragi-edi.html>